

הערות מסורה בענייני דקדוק בכתב ייד לנינגרד עם תרגום רס"ג (ל^ט)

כתב ייד של התורה שכתבו שמואל בן יעקב שמואל בן יעקב, המstrain בן המאה האחת עשרה שכותב את כתבי-היד של התנ"ך הידוע בכתב ייד לנינגרד, כתב גם כתב ייד ורים נוספים של המקרא.¹ אחד מהמעוניינים שבהם הוא כתב ייד ל^ט (פִּירָקְוּבִּין' CI EVR II נייר) שתצלומו הגיע לא מכבר לירושלים. כתבי-היד הזה של התורה כוללים את תרגומו של רס"ג לעברית, והוא כתבי-היד הקדומים ביותר של תרגום זה.² הערות המסורה בכתב-היד אף הן מיוודות במינן, ונושא דיון חורגת מנופה של המסורה. כך למשל "הערות מסורה" רבות אין אלא עיבוד של עריכים מילוניים מן המחברת של מנהם בן סרוק.³

במאמר זה עוסק בסוג אחר של הערות מסורה מיוודות, והן הערות העוסקות בענייני דקדוק. מבחינה צורת הכתיבה של הערות אלה אין בין להערות היוגילות של המסורה הגדולה ולא כלום. הבוחן למחזר הערות הנדוןפה הוא אפוא בוחן פנימי של תוכן ולא בוחן חיצוני.⁴ מאפייניו של חומר המסורה זהה ומעמדו בתחום הדרישות הדקדוק העברי ידוענו להלן, ואילו הערות המסורה עצמן יובאו ממוספרות בסוף.⁵

מחקרים בלשון

ח

ספר זיכרון לדוד טנא

העורכים: אהרן ממן ושמואל פסברג

עורק הכרך: אהרן ממן

* לזכר מרוי פروف' דוד טנא זל, שהביאני אל חקר קשרי המסורה והדרישות.

* רישימת סימניםביבליוגרפיים וקיצוריהם מובאת בסוף המאמר.

.1. שמואל בן יעקב כתב את כ"י ל (תנ"ך שלם), כ"י ל^ט (תורה), כ"י ק^ט (نبאים ראשונים) וכ"י ל^ט. מלבד זאת נמצא בגניזה חוות משנת 1021, ובו מתחייב שמואל בן יעקב לכתוב את שמות ספרי נבאים. על כל אלה ראה: יוסף עופר, "עיבוד מסרני של עריכים מהחברות מנהם בידי שמואל בן יעקב", לשונו סב (התשנ"ט), ובהערה 23.

.2. על נוסח תרגום רס"ג העולה בכתב-היד ראה: יי' בלאו, "ערימות בכתב-היד מורה מתחילה המאה ה"א של תרגום רס"ג לתורה", לשונו, סא (תשנ"ח), עמ' 111–129.

.3. ראה עופר (לעיל העירה 1), ובו תיאור כללי של כ"י ל^ט וDOI בהערות המסורה שהן עיבוד של עריכים מ"מחברת מנהם".

.4. בהערות שייבאו בה שמה העמדות על הגבול בין הערות מסורה "ירגיליות" לבין הערות דקדוקיות. זאת ועוד: אפשר להצביע על חומר מסורה המתפרק לתחום הדקדוק גם בכתב-היד אחרים, ובמיוחד בקונטראט המסורה של כ"י ל^ט וככתב-היד ל^ט. זיקות בין החומר שלנו להזכיר מתקבל בהמשך הדברים.

.5. בהפניות להערות המסורה שבנספח יבוא הקיצור הע"מ (=הערות מסורה) לפני מספר ההערה, וזאת כדי להבחין בין הערות אלה לבין הערות השולמים של המאמר.

כמו כן אדרון כאן בהערות מסורה נוספות בכ"י⁶ שיש בהן ייחודה: הערות מסורה העוסקות בדרכה של המסורה ובעקרונות המנין שלה, וכן הערות מסורה שיש בהן דרישות הנסמכות על אותן חרגיות במקרה.

מאפייני הערות הדקדוקיות

הערה מסורה רגילה מטרתה לקובע את הצורה המדויקת של מילה כלשהי או של קבוצת מילים במקרא ללא להסביר ובלא להתייחס למשמעותה הדקדוקית. הערות דקדוקיות, מעין אלה שנאפסו בסנספה, חרוגות מן ההגדרה שהציגו משום שיש בהן אחד מן המאפיינים הבאים:

א. התיחסות למשקל דקדוקי או לבניין (גם אם אין מוגדר בפרט במנונה מתאים);⁷

ב. התיחסות לנטייה הדקדוקית של המילה, כגון ליחס שבין נפרד לנסמך;⁸

ג. התיחסות לצורות תוארתיות שאין באות במקרא;⁹

ד. קביעת כלל שהוא תקף על פי רוב בלבד במודיע את החרגים;¹⁰

ה. הצבעה על מגמה בכתוב בלבד לקבוע במדויק מתי היא מתקיימת;¹¹

ו. ניסיון להסביר תופעה, אף שההסבר אינו דרוש לצורך התיאור עצמו;¹²

ז. הצגת שאלות ללא פתרון;¹³

ח. שימוש במונחי דקדוק.

כגון העמ' 22: "שיטה פחה – כל מה יהיה אחריתה ח' ע' בפתחה כמות פפח" וכי. התחייבותו היא למשקל הסגולי אף שהיא לא נאמר בפירוש.

ראיה למשל העמ' 15, 29.

כגון העמ' 21 המזכיבה את צורות הציווי אָפָּךְ, אָגָּר, אָנָּס שאינן נקוטה במקרא, וכגון העמ' 4:

"ואין לו מכרת קמן ולא סמוך צרי".

כגון העמ' 18: "כל לשון זכר אַחֲד קְמֵן[...] [...] וככל לשון נקבה אַחֲת" המתעלמת מן הצורה אחת (הבאה בסנסך וגם בציורים) כגון "אַחֲד מבניו" – שופ' י, ה) ומין הצורה אַחֲת (הבאה בהפסק).

כגון העמ' 23: "כל ח' ע' בתוך המלה פעמי' יפתח ופעמי' לא יפתח".

כגון העמ' 12: "וְתַכְלֵל [...] – חתך ממנה ה' ותַכְלֵל", וכגון העמ' 19: "בְּזֹנוּ זָאִ דָגֵשׁ – כי העקר בְּזֹנוּ".

כגון העמ' 24: "כל השמות שאחריתה ר' רפין [...] בר מן חד [...] והיה שביבלו רפי [...]".

ראוי לעמוד פה על עוד מאפיין: הערות "רגילות" של מסורה מפרטת קובעות כל וمبرיאות את הפסוקים בהם חרגיות חריגים לכל זהה ("כל [...] בר מן [...]"). הבאת פסוקים במטרה

מקורה של הערות הדקדוקיות בספרות הקדומה של הדקדוק העברי לא מצאתי חיבור שהיה יכול להיות המקור להערות הדקדוק שהביא המשן. וזאת בניגוד להערות המסורה" שיציר המשן על פי "מחברת מנהם" אגב תלות כמעט מוחלטת בחיבור המקור. יתרכן שכמה מן הערות, העומדות על הגבול שבין המסורה לבין הדקדוק, נמצאו לו למשן במקורה מסורה שעיל פיהם עבר. אולם נראה לי שרוב החומר הוא יצירתו העצמית של המשן, שהתבונן בפסוקי המקרא וחושך – או דימה לחושך – את החוקיות הדקדוקית הקיימת בכמה שאלות נקודתיות. במקרים רבים הכלל שמצוג המשן אינו אכן או שאינו מדויק,¹⁴ וטופעה זו אינה אופיינית להערות מסורה (פרט לקרים שהל בהם שיבוש). אידיווקים אלה וכן האופי הספורדי-נוקודתי והלא-שיתתי של הערות הם בבחינת ראיות לכך שלפנינו ניסיונות גיבוש ראשוניים של כללי דקדוק ולא משנה דקדוקית מוגבשת וסדרה.

נראה אפוא להניה כי רוב הערות שנאפסו כאן הן יצירתו של שמואל בן יעקב וכי הן נוצרו "אד-הוק" בעצם עבודת הניקוד והכתיבה של הערות המסורה במצחף המיחודה הזה, ל.¹⁵ מן האroi לשים לב להקללה בין הערות המסורה אלה לבין הערות המסורה המבוססת על "מחברת מנהם". שם אין ספק כי המשן יצר כל הערות מסורה" על פי המקום הפניו שהיה עליו למלא, ובהתאם לכך קיצר או האריך בעיבוד של שורשי "המחברת". נראה שגם שגם הערות המסורה הדקדוקיות עובדו ונוצרו כשנכתבו הערות המסורה של ל,¹⁶ אולם כאן לא לקח המשן מוחיבור מוגבש אלא גיבשן עצמו.

לשון הערות

לשונו של הערות הדקדוקיות שאנו דנים בהן היא ברובה עברית, ולא ארמית כדרכן הערות המסורה ה"ירגילות". קביעה זו נconaה בעיקרה גם בנוגע להערות שנעדכ המשן על פי "מחברת מנהם"¹⁵ וגם בנוגע להערות העוסקות בעקרונותה של המסורה ובהערות המביאות דרישות.¹⁶

להדגים את הכלל אופיינית להערות מוכבות יהו, ולעתים קרובות אלה הן הערות המצוירות על הגבול שבין המסורה לבין הדקדוק. להציג פסוקי הגדגמה ממשמים המונחים כמו, כגון, הערות שיש בהן פסוקי הגדגמה אופייניות יותר לפרק דקדוק המסורה הבאם בסוף כתבי-היד ונדריות בהערות המסורה הגדולה. אולם בגיןם למאפיינים שנגנו בגוף המאמר, המשקיפים חידושה לתפיסות דקדוקיות חיצוניתות שאינן אופייניות למסורה, הרי פרקי דקדוק המסורה הם ברובם תוליה של התפתחות פנימית של המסורה.

ראיה העמ' 1, 17, 20.

הערות אלה הובאו ונידונו במאמר שנוצר לעיל בהערה 1.

שני סוגים הערות אלה ידועו להן.

המוניים אביא כאן את מונחי הדקדוק שהוזדמננו בלקט מתוך הערות המסורה הנוגעות לדקדוק. אין צורך לומר שב考רפוס מצומצם זה יד המקוריות שלטת, ויתכן שמוניים אחרים השתמש בהם המstrain במקומות אחרים, אך לא נזדמנו פה:

- א. מלֶה (8), אות (8)
- ב. סימני הניקוד: פתח – פתחה (22, 14), קמץ (ר' קומות) (16, 4), שתי נק (ר' דרכות תריין נקדות) (22, 13, 8), צרי (4), שלוש נק (ר' דות) (22, 13, 8), שווא (ר' שוות) (16)
- ג. רפה (ר' רפין) (24), גיעיה (5), חטף (5), טעם (8)
- ד. לשון זכר (18), לשון נקבה (18), לשון ציווי (21), מוכרת (1, 4, 29), סמוך (4, 15)
- ה. משקל (24, 21), יסוד (19), קבוץ (19), עקר (19), שביל (24), לקוח מן (29)
- ו. רביעיות (7)
- המוניים שבסעיפים א–ג אינם מיוחדים לתחום הדקדוק, והמסורה מכירה אותן ומשתמשת בהם. המণחים בסעיף ד מצויים בהערות מסורה של גבול המסורה והדקודק, ואילו המוניים שבסעיפים ה–ו אינם ידועים לי מסורות המסורה.

אעיר פה על כמה מן המונחים:

- א. סמוך ומוכרת: השימוש במונחים האלה דורשlessly. הם מצינים את הניגוד בין צורת הנסמן לצורת הנפרד, וכן את הניגוד בין צורת ההקשר לצורת הפסיק (בහ"מ 1). הערכוב בין שני ווגות הניגודים מצוי לעתים בתוך הערה מסוימת אחת. כך למשל קובעת הע"מ 4 על מילת תפן: "זואן לו מכרת קמן ולא סמוך צרי" – "מכרת" כאן עניינו צורת הפסיק, ואילו "סמוך" הוא צורת הנסמן.¹⁹ המונה מכרת בע"מ 29, המציין את צורת הנפרד, עומדת בנים צורת בעלות כינוי קניין הדומות בדרך כלל לצורות הנסמן ("המכרת קצוטה" לעומת קצוטיו קרי, קצוטו כתיב).
- ב. משקל: המונה מציין תבנית דקדוקית (של שם או של פועל) המשותפת לכמה מילים. בשתי היקירויות של המונה (בה"מ 21, 24) אין תבנית מופשטת המציינת את המשקל, אלא רק ציון כי מילה אחת היא במשקלה של מילה אחרת, או שכמה מילים "כול", משקל אחד".

¹⁹. כיווץ בו בה"מ 15 העוסקת בתיבת לבית וקובעת: "כל סמוך לבית [...] וכל אתנה, וסוף פסוק ל黠ית". תחילת העטרה עוסקת בצורות הנסמן (זהו שימוש של המונה פמוך הבא כאן), ואילו סופה עוסק בצורות הפסיק. השימוש הדורשlessly במונחים סמוך ומוכרת מצויר גם בכ"י לקטעים 47–46 של קטעי דקדוק המסורה שבסתופו (עמ' 311 במחדורות הצללים). שימושות שלישית למונח סמוך באלה בקטעים אחרים של דקדוק המסורה, כגון אצל א' דותן, ספר דקדוק הטמעים לרבי אהנן בן משה בן אשר, ירושלים תשכ"ז, שערים ו–ה. המונה בא שם בציופים "סמוך ומקף", "מקף וסמוך" ומצין מילה המוקפת למילה שאחריה. המונה ההפוך שם הוא "בטעם גרש" או "גרש בטעמו".

נראה כי המstrain לא השתמש באրמית משום שמלילא לא הייתה לשון הדיבור שלו; הערבית אינה משמשת בהערות המסורה שככתביה היה, ומשום כך העדרף המstrain לנוכח את דבריו בעברית.¹⁷ אולי עברית זו קשה ומסובכת, אם בשל כך לשונו של הכותב ואם משום שהכותב חורש מה תלמים ראשונים בשירה הברה של כתיבת דקדוק בשפה העברית.

במקומו לא מעטם ניכרת השפעת הערבית שבפי הכותב על הערבית שהוא כותב, למשל: "כל מלֶה יהי אהיריה ח' ע' (הע"מ 22 – השמטה שיין הזיקה כשהוזוק איןוי מידוע); "כל השמות שאחריתה ר'" (הע"מ 24 – לשון נקבה במקום לשון רבים).

נושאי הדיון

א. דges ורפה: אותיות בגדרפ"ת¹⁸ (24, 20, 9); הדגש החזק – הטענו על פי צורת היסוד (19); דges ביoid' שוואת לאחר מה" ולאחר שיין הזיקה (17)

ב. עצורות גראניים: שווא נח לעומת חטף באמצעות המילה (23); ח"ע בסוף מבנה סגול (22)

ג. התגניות: ניקודה המייחד של תיבת קתפקרו (16)

ד. השורשים המרובעים (6)

ה. צורות מוארכות ומוקוצרות ללא שינוי משמעות: המילה איה (3); צורות פעועל בעתייד (12)

ו. השינויים החלים במילה בנטיה: צורות הקשר והפסק (1, 4, 15); צורות נפרד וננסיך (4, 15); צורות פעועל מוקוצרות (12)

ז. הדגם הסגול: ניקוד הברהה הראשונה בצייר או בסגול (7); שינויים בהפסק ובנסיך (1, 4); אות אהרונה ח"ע (22)

ח. צורות הציווי בגוררת פ"א (21)

ט. כתיב: הסבר הכתיב על השורש (30–25); תיאור הכתיב על פי מבנה המילה (2).

י. הבחנה בין צורות קרובות או ניקודות שונות של מילה:

1. הבחנה על פי ההקשר: סגול או צרי; דבר (8), שש (13); קמץ או פתח; ממחרת (14), אגג (14); זיבא/זיבא (11).

2. הבחנה על פי המשמעות: לשון יראה ולשון ראייה (5); חד-אחת (18) יא. חוסר התאמת התביר (10)

17. על מקומן של העברית, הארכית והערבית בסוגים הספרותיים השונים של המסורה ראה: א' דותן, "מן המסורה אל הדקדוק", לשונו, נד (תש"ג), עמ' 165–168.

18. המספרים בסוגרים בסעיף זה ובסעיף שאחריו מופיעים להערות המסורה שבנספח.

ג. יסוד, עקר, קבוץ: המונחים באים פעמיים אחת (בעה"מ 19). המונח עקר מציין כנראה את הצורה היסודית של המילה הצפופה פה (במקורה הנדונן הצורה היא בז'וננו המתמשת בפועל בפסקוק סמן). משמעותם של המונחים יסוד וקבוץ אינה מהוות די הצורך כאן.

ד. שビル (הע"מ 24), לקוח מן (הע"מ 29): שתי המילים אין נראות כמוניים דקדוקיים קבועים. "שビル" מציין את הצורה הצפופה של המילה; "לקוח מן" מציין צורה הנגזרת (או המושפעת) מיסודו אחרת.

ה. רבייעות (הע"מ 7): המונח מצין צורות בעלות סימת "סגולית" שהן בעלות ארבעאות ויתר.

סיכום: מקום של העזרות בתולדות הדקדוק העברי בסוף המאה העשרית ובתחילת המאה האחת עשרה החלה להתחבש הספרות הדקדוקית והמילונית של העברית, היא השפעה מן הספרות העברית בתחומיים אלה. מן הראשונים שעסקו בה יש לציין את רס"ג במורה, את דוד בן אברהם אלפאטי בארץ ישראל ואת מנחם בן סרוק בספרד. בתקופה זו עצמה פעלו האחוריים מבני המוסריה בגיבוש מ方言 מקרא שכשליהם העזרות המודולות ושבראשם או בטופם פרקים של דקדוק המוסריה.

כ"י לא, מצחף התורה שכטב שמואל בן יעקב, מלמד כי כמה מאחרוני המסרנים התקשו להפריד או שלא רצו להפריד הפרדה מוחלטת בין עולמה הפנימי של המוסריה לבין העולם החיצוני של הדקדוק העברי. מושגים חדשים חדרו אל תוך התבוננות חדשה, ועוררו את המסרנים להתבונן על חומר המוסריה שעסוק בו התבוננה, המנסה להסביר את הצורות השונות המתחלות במקרא ואת מערכת היחסים שביניהן.

חומר העזרות המוסריה שהוצע פה הוא בבחינת צעדים ראשוניים, צעדי בסיס, שעשה אחד המסרנים בתחום הדקדוק. אין פה כתיבה ערוכה ומסורתית, אלא פרודות יחידות בלבד שעניניה של כל אחת מהן הוא בירור דיל-היקף, כגון חילוף של ניקוד במילה יחידה.²⁰ הנסיון חומר כזה אל העזרות המוסריה הגדולה אינה אופיינית לכטבי-היד האחרים ולא לא לכתבי-היד שכטב שמואל בן יעקב עצמו. נראה שלא היה המשך לכיוון זה של מיזוג המוסריה והדקודוק. הדקדוק הוסיף להתפתח בתחום לעצמו הנסמך מידי פעמי על המוסריה אך אינו מנשה עוד להתרבב בה ולהתמזג בה.

שתי העזרות עקרוניות על דרך המניין של המסורה בשני מקומות שונים בין יעקב מצטט העזרה מסורת ומשלב בה הסבר עקרוני על דרך המניין של המסורה. להעזרות אלה של המטרון נודעת חשיבות רבה, שכן הן מן המקורות הקדומים ביותר העוסקים ב"מיטה-מסורת", כלומר בתיאור דרכה ושיטותיה של המסורה.

שני עקרונות יסוד של מגנון המסורה מובאים פה. האחד, המסורה מונה את המילים על פי הגיינן ולא על פי משמען. השני, המסורה מונה את מיעוט ההיקריות בכלל פעם.

העיקנון הראשון נמצא בהעזרה מסורת המתארת את תפוצת הכתבים רעך-יעיך במקרא – בთורה, בנכאים ובכתובים – וכוכבת יהודיו את צורות הרובים (רעץ, בדרך כלל בכתב מלא) עם צורת הפסיק של היחיד (רעץ, בדרך כלל בכתב חסר). וזה לשון המסורה (לשםות ב', יג):

[רעץ דאוריתא] דחס', וכל נבי'א' כות' ב'מ'ב' אתה וריעץ (צריך להיות ריעץ); זכריה ג, ח) ונתמי לערץ (צריך להיות לרעץ; שמואל ב, יב, יא) וכל כתבי' רכו'ת' ב', מן חד.

העזרה המסורה הזאת בא גם במקורות מסורה נוספים,²¹ אולם כאן המטרון קווטע את דברי המסורה לאחר המשפט הראשון ("[רעץ דאוריתא] דחס'"), ומוסיף העזרה הכרה משלו:

שביל שהוא נזכר נידן למחשבת שהוא מצטרך אל יוד, לך אמרה המסורה

כגון: יהיה נבייך (שמות ז, א) ואת נבייך (מלכים א יט, י, יד) – יהיד ורבים

כלומר, אף על פי שהפסק הוא בלשון יחיד, והכתב המלא י"ד אינו צפוי בו, בכל זאת כיוון שבאה בו צורת הפסיק ("שהוא נברעת") הרוי הוא דומה בהגיתו ללשון רכבים, והוא עולה על הדעת לכתבו בכתב מלא ("nidan למחשבת שהוא מצטרך אל יוד"). המסרן מביא עוד העזרה מסורה הנוגנת בדרך דומה וכוכבת כאחת צורת יהיד וצורת רכבים (נבייך וنبيיך).²²

המסרן התיחס אפוא לצירוף המיחוד של המסורה שלנו: כינוי לרבים וכינוי ליחיד בצורת הפסיק. מעניין להשוו את דברי המסרן לדבריהם של שניים מהחכמי

²¹ ראה: מ"ג-ל שם יב, יא; מ"ג-א שם [בליהתייחסות לתורה]; מ"ג-ל" שם ב, יג; מ"ג-ד שם, ב, יג; מש' ו, ג; ג"ב, סעיף ר' 394.

²² הכוונה כנראה להעזרה מסורה שונמתה לשם ז, א "نبيיך – לי חס" (ך במק"ש [שם]). זו היקירות היחידה במקרא של צורת יחיד במילה זו (לעומת שיש היקירות של נבייך ברכבים). על דרכה של המסורה לצרף צורות דקדוקיות שונות, ראה: י. עופר, "מגבשי המסורה השונים וחסם לדקדוק", מ' בר-אשר (עורק), פרקים בעברית לתקופותיה (אסופת זיכרונות לשונת הבט), ירושלים תשנ"ז, עמ' 54-58.

²⁰ כתיבה לא-אשיתית זו מתאימה לאופין של העזרות המסורה. כך נהג המסרן גם בהעזרות המסורה שיצר מן הערכיהם של "מחברת מנהם": הוא נטל אותו ממילון ערוץ ומגבות והשתמש בהן כפרודות יהידות.

הלשון הקדומים שהתייחסו לדבריהם למסורת: הראשון קדם לשモאל בן יעקב, והשני ח' אחרון. המילוני הקרי דוד בן אברהם אלפאטי (להלן: דב"א), בן המאה העשרית, בעל המילון ג'אמע אלאלפאט', קבוע בשני מקומות במלון עיקרון כללי: במסורת נהוגת למנות יחד מילים שותה הגיה, אפיו אין שותה במשמעות.²³ המקום הראשון הוא בשורש בא, ורב"א דן שם בפירושה של תיבת קב' בפסוק "הבי המטפת אש עליך" (רות ג, ט). לדבריו, היו שטענו כי פירושה כמו "הביא",²⁴ והביא ראייה לדבריהם מהערת המסורה המונה ח פסוקים שבאה בהם תיבת "הביא" ובهام פסוקנו (מצין העוברה שהכתיב בו חסר אל"ף).²⁵ דב"א סבור כי אין הראייה נכוונה:

וליס הואدليل لأن אלמסורה חצם אלאלפאט' לתנינים לא למלעאני, כמו צמתה צללו כעופרת" לצללו שפטוי" ויהי כאשר צללו" ואלתלה מבתלפה.²⁶

תרוגם: אין זו ראייה, כי המסורה מצרפת את המילים לפי הצליל ולא לפי המובן, כמו שצירפה [המסורת את הפסוק] צללו כעופרת" (שםות טו, י) ל[פסוקים] צללו שפטוי" (חבקוק ג, טז) ויהי כאשר צללו" (נחמייה יג, יט), והשלוש שונות [זו מזו במשמעות].²⁷

המקום השני הוא בשורש נחל". דב"א דן שם בפירוש המילה נחלות שבפסוק "למנצח אל הנחלות" (תהלים ה, א) ומפרשה מלשון חול. לדבריו, היו שפירשו את הפסוק מלשון נחלה²⁸ והביאו ראייה לדבריהם מדברי המסורה הקובעת "כל לשון נחלה על בר מן ג' אל".²⁹ דב"א דוחה את הראייה מן המסורה באמצעותו:

פדרליה צעיף لأن רسم אלמסורה חצם אלאלפאט' תשבה פי אלמנטך לא פי

את שני המקומות הזכיר נ' אלוני, הבלשות העברית בטבריה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 234–235.
23. התרגום לעברית שהובא כאן מבסס על תרגומו של אלוני.

הינו צורת מקור או צורת ציווי לזכור מן השורש ב".א.

ראיה: מ"ג–ל דב' ז, כ; מ"ג–ד יש' א, יג; י"ח, כ, טו; מ"ג–ל" בר' יה, יט (בלי העра על הכתיב במגילות ווה): ג"ב, סעיף 158.

דור בן אברהם אלפאטי, כתאב ג'amu אלאלפאט', א, פילדלפיה תרצ"ז, עמ' 183, שורות 109–106.

הערת המסורה שמכיר דב"א בה כ: מ"ג–א חב' ג, טז, מ"ג–ל" שמ' טו, י, מ"ג–ד בכל שלושת המקומות הנזכרים בה, וכן אצל ג"ב, סעיף 145. בכל המקומות האלה אין התיחסות למשמעות השונות של המילה. לעומת זאת, מ"ק–ד בנחמי' ג, יט מוסרת: "ג' בתלת ליישני".
רש"י מביא בפירושו את הפעם הזה בשם מדרש אגדה, מתייג ממנה ומציע פירושים אחרים.
וראה "מדרש שוחר טוב" על הפסוק.

ראה, למשל, בקה"ט–בו"ש, עמ' 71, סעיף 74: "כל לשון נחלה על, בר מן ג' אל, אל המנוחה ואל הנחלה (רב' ב', ט) ויושו בן בנינן [...] ישובו אל הנחלות] (שפ' כא, כג) למנצח אל הנחלות (תח' ה, א)". ראה: מ"ג–ד דב' יב, ט וכן תה' ה, א.

אלתפסיר כמו צמתה "זרעה בעז יי'" מע "זרעה לך זאת" ואילא "העירה והקיצה" מע "זיבאו העירה".³⁰

תרגומם: הנה ראייתו חלשה, לפי שדרך המסורה לצרף מילים דומות בהגיה ולא לפיה הפירוש, כמו שצירפה את "זרעה בעז יי'" (מיכה ה, ג) עם "זרעה לך זאת" (שמעואל ב' יט, ח)³¹ וכן "העירה והקיצה" (תהלים לה, כג) עם "זיבאו העירה" (דברי הימים א' יט, טו).

בשני המקומות האלה מזכיר אפוא דב"א חמץ העורות מסורה המצרפות מילים השונות בפירושן. שלושה מקרים הובאו להוכחת התופעה, ומהם למד דב"א על שני המקרים האחרים.³²

המדובר הנודע ר' יונה בן גנאה ח' במחצית הראשונה של המאה האחת עשרה, הינו בזמנו של שמואל בן יעקב בקרוב. בדומה להערת המסורה של שמואל בן יעקב, גם ר' יונה ابن גנאה מתייחס למשמעות הדקדוקית הכהולה של הצורן זה, ומזכיר בהקשר זה את דברי המסורה. לדבריו, הכתיב החסר אינו מיוחד לצורת היחיד דוקא; לעומת זאת גם צורת הרכבים באה בכתיב חסר. אומר ר' יונה:

ואפשר שייהי "אובסן" (איוב לט, ט) קבוץ [=צורת רביט], ובא אלא יוד כאשר בא "מאיבי החכמוני מצוטך" (תהלים קיט, צח) אלא יוד והוא קבוץ, והם שנים חסרים במסורת, וכך אשר היה "זיבאני חסדק יי'" (שם, מא) קבוץ בלבד יוד וולית דכותיה חסר,³³ וכאשר היה העבר עני מראות שוא בדרך חניינ' (שם, לז) קבוץ אלא יוד והמסורת עליין "שלשה חסרים".

ובא במסורת "דברך חסר יוד דברך כתוב חד מיג'", וכאשר בא במסורת "ידך חמשה חסריין" (ספר הרקמה, מהדורות וילנסקי, עמ' רלד)

30. אלפאטי (לעיל הערכה 26) ב, פילדלפיה תש"ה, עמ' 264, שורות 56–59. תרגום עברי של הקטע אצל שי פינסקר, ליקוטי קדמוניות, וינה תר"ק, עמ' קלון.

31. במסורת הטברנית תשעה "זרעה" בשתי המשמעויות כולל ממון שני הפסוקים הנזכרים פה. ראה מ"ג–ד תה' כה, ג: "זרעה ט' בקריה ו' בישין וג' בטין". וכן מ"ג–ל דב' טו, ט (בלא ציון שני המשמעויות). אולם נראה כי דב"א מתכוון בדרכו להערת המסורה הביבלית המתועימה "זרעה" במליעל בשני הפסוקים הנזכרים פה (ווק בהם) ומוניה אותם בנפרד. כך בכ"י פריס 2 ובכ"י ל"ט לדב' טו, ט. ראה: מ' ברויאר, המסורה הגדולה לתורה מיד שモאל בן יעקב בכתב יד ל"ט, ניו יורק תשנ"ב, עמ' 717; י' ייבן, מסורת הלשון העברית המשתקפת בnikud הביבלי, ירושלים תשמ"ה, עמ' 616.

32. ב"מ"ג–ל" בר' מד, גינו נגנים "העירה ט, חד מנהון לשון עיריה" (ג'ב עז: "זה חד לשון זורה"). ראה גם: מ"ג–ד ומ"ק–ד יהו ו, כ; מ"ג–ד דה"א יט, טו. יוער כי המסורה הביבלית לבראשית מד, יג (בכ"י מס') מוניה "ח' דק בקרתא" וכונראה שהיא מתיחסת כלל לתהילים לה, כג.

33. דב"א משתמש במונחים שונים לציון הגיטה המיליה ומשמעותו, ובכל זאת אני רואה כל הבדל בין שתי המושאות, ונראה שאין פה אלא גיוון סגנון.

ר' יונה מציע לראות במילה אָבוֹסֶךְ צורת רבים, וטעון כי הכתוב החסר אינו מכשול לפירוש זהה. ההוכחה לכך היא בכמה צורות רבים מובחחות (מצוֹעַךְ, חֲסֹדַךְ, דְּרַכַּךְ) שהיבין חסר כפי שמכוחות העורות המסורה. בסוף דבריו מביא ר' יונה שתי העורות מסורה נוספים העוזרות על כתיבים חסרים בצורות דְּבָרַךְ, יְזָרֵךְ.

ר' יונה אינו מפרש את כוונתו בהבאת שתי העורות האלה. בדיקת ההיקשרות בהурות המסורה מעלה כי ברובן אין לדעת בוודאות על פי ההקשר אם הצורות הן צורות יחיד או צורות רבים. נראה שר' יונה לא התכוון לטען שככל התיבות המנויות בשתי העורות המסורה שהביא הן צורות רבים בכתיב חסר.³⁴ "יחנן שכוננו לדרמו" שבמהן התיבות המובאות כאן הן צורות רבים הנמנות במסורה עם צורות היחיד, ועל הפרשן מוטל להזכיר בכל מקרה על פי העניין אם הצורה היא צורה רבים או צורה יחיד בהקשר.³⁵

נפנה עתה למוקם השני שהציג בו שמואל בן יעקב עירון השוב של המסורה והוא: דרכה של המסורה למן את המקרים המועטים, החרגים ולא את המקרים הרבים. המשرون מצטט הערתת מסורה העוסקת בכתיב המילה נִתְּפָה (או גְּנַתְּפָה), ובאה לקבוע מתי מיכתב ה"א בטופיה ומתי לא תיכתב. העירה זו מונה 29 היקורות של נִתְּפָה-גְּנַתְּפָה בלא ה"א סופית, והיא ידועה לנו ממקורות רבים של המסורה.³⁶ אולם

³⁴ יש פסוקים שהקשורים מורה בודדות על צורה יחיד, כגון "חכבר עלי יזק" (תה' לב, ד). ב"ז W. Bacher, *Leben und Werke des Abulwalid Merwan Ibn Ganah und die Quellen seiner Schrifterklärung*, Budapest 1885, p. 32. אמר שההגדמות בכיר ריב"ג אין מכונות, שהרי גם לייחיד אמרים במקום הפסק דביך ויען, אולם לדעתו שהיב"ג מודיע לך ואינו טוען שככל הצורות הן צורות רבים. שיט לב בכך שלא אמר במפורש כי הצורות הן "קבין", כמו שאמר על הפסוקים הקודמים שהביא. בכיר מפנה שם לספר "אכלת ואכללה", מהדורות פרנסדורף, סעיף 129: "דבריך דכתבן דברך יג". אך שם אין המסורה מבחינה ננראה בין לשון יחיד ללשון רבים (שלא כהסבירו של המהדרי שם).

³⁵ אכן גנאה מזכיר את הכתוב החסר של צוֹרַךְ החרב בתקיבת "מחברך" בשני מקומות: "ויש שישתורו אחריה [=אחרי המ"ס] ב'ין יוקן הענין וולתו, באמרו על כן משחן אליהם אלהן שמן שwon מחברך" (תה' מה, ח), כלומר: מבין חבריך, אם היה רצונו במחברך' הקבץ – כי הוא ביל' יוד, והרבה מן הקבוצים יתחבו ביל' יוד – הוא כמו שאמרתי. ואם הוא רוצה בו אחד, הוא כמו ידעתם מעלוות (הו' ג), כלומר והבה מעלוות [וכו']. ר' יונה ابن ג'נאח, ספר הרקמה, מהדורות יולנסקי, ירושלים תשכ"ג, עמ' עד, שורה 8 ואילך). [...] ר' מחברך' אע"פ שנכתב ללא יוד אין זה מונע שיש לה קבוץ, כי הרבה מן הקבוצות יכתב בלא יוד וכבר זכרנו מהם מעט בvoltת המקומות הזה והקבוצות מהם נזכרים במסורה" [ר' יונה אבן ג'נאח, ספר השורשים, מהדורות בכיר, ירושלים תשכ"ו (ברלין תרג'ו), עמ' 264, ערך "מן"]. נראה כי כוונתו רק לומר שהמסורת מעידה על הכתוב החסר של צורות שעיל פי הקשהן הן ודאי צורות רבים, וזאת טען שהמסורת מעידה על כך שהכתוב החסר במילים מסוימות שיין לצורות רבים. ואין הוא טען שהמסורת מעידה על כך שהכתוב החסר במילים מסוימות שיין מהדורות זולצבאך, תקל"א (1771).

³⁶ הערתת המסורה באה במא"ד שם' כה, כת' וכן במא"ד שם' כה, טו; ובג'ב נ646 ועוד.

מסרן ל' קוּטַע את דברי המסורה ועובד לדין עקרוני על דרכה של המסורה, זהה לשונו:

*ונתפת כ"ט חס' (שמות כה, טז ועוד)
מחלפ' כי מנהג ההא המסוף מתחמנה
ואת אשר הואתו לא יספר ולא ימנה
זהה [ח]לוך התו המתמנה
ואשר הוא בהי נמסר בשבייל שהוא המעת
כי כל המעת מתמסר
וכי כל מי בהי הם המעתים

פרק לדין בהערה זו אצ"ן כי כנגד 29 היקורות של נִתְּפָה-גְּנַתְּפָה בלא ה"א סופית, מצוות במקרא 64 היקורות של נִתְּפָה-גְּנַתְּפָה בעלות ה"א סופית.³⁷ המשرون מנסה לעל המסורה ומשיב על שאלתו. בשאלתו קובע המשرون כי בדרך כלל המסורה נהוגת למןות את צורות פועלין עבר לנוכח שבchan הכתוב מלא ה"א, ואילו כאן, בפועל נִתְּפָה, הhilפה את שיטתה ומנתה את החסרים. יתכן שרומו בדבריו של המשرون גם שיקול דעתו כי כל המעת מתמסר, לה"א בפועל העבר לנוכח הוא "הא מוסף", והכתוב בלא ה"א הוא דקדוקי כלשהו: לה"א בפועל העבר לנוכח הוא "הא מוסף", והכתוב בלא ה"א הוא אפוא הכתוב היסודי בלא תוספות. המסורה נהוגת אפוא בדרך כלל למןות את הצורות המיניות, בעלות "ההא מוסף", ומדובר סטה פה מדרכה?

תשובתו של המשرون היא כי דרכה של המסורה למןות את צורות המיניות: ברוב הפעלים הצורה חתומה ה"א היא המיניות ועל כן נמנתה; ואילו בפועל נִתְּפָה הצורות חסרות ה"א אין המיניות, ועל כן נמננו. המשرون כלל אפוא בדבריו כל גודל של המסורה: "כי כל המעת מתמסר".

לא מצאתי את הכלל הזה בדבריו הראשונים, אף לא מצאתי בדבריהם דיין בדרכם של המסורה במניניה. מצאתי דיין כוה בדברי אליהו בחור אשכנזי (1549–1474³⁸) בספרו "מסורת המסורת". אף אליהו בחור עומד על שיטה המנינית המוחדת של המסורה בפועל נִתְּפָה, אולם תשובתו שונה מזו של המשرون. קודם שאדרון בדבריו בעניין זה, אצ"ן כי הם באים במסורת דיין נרחב בתופעת הכתוב המלא והחסר במקרא. המחבר מivid לתופעה זו חילק נכבד מספרו, וחילק זה נקרא "לוחות ראשונות" ונחלק לעשרה "דיבורים". כבר בדיור הראשון קובע

³⁷ יש מסרנים שחילקו על מנין המסורה הזאת ומנו כ"ח החרשים בלבד, כגון מ"ג-ק תה' סא, ר; מ"ק-ל (שם). המחלוקת היא בכתוב נחמי ט, טו, ומחלוקת זו נזכרה במא"ד שם' פ, ג.

ב"כתור" גוףו תוקן הכתוב בפסק זה: נתת< נתחה [ראיה: "עופר, כתור ארם צובה והתננ'"] של ר' שלום שכנא לילין", מ' בריאש (עורך), ספר היובל לר' מרדכי ברואר, ירושלים תשנ'ב, עמ' 348]. מכל מקום אין המחלוקת הזאת נוגעת לנידין במאמרנו פה.

³⁸ הספר "מסורת המסורת" נדפס לראשונה בווינה בשנת רח"צ (1538) בידי המחבר. לפניו מהדורות זולצבאך, תקל"א (1771).

אליהו בחור: "והכלל כל מלין שהמלאים מרבין על החסרים הם [=בעלי המסורה] מונין את החסרים וכשהחסרים מרבין על המלאים הם מונין את המלאים". בהמשך הולך אליהו בחור ומפרט את הכתיבים בקטגוריות דקדוקיות שונות, כגון חולם בשמות מילויים, חולם בשמות מילויים, "תיבה שישיך בה חיריק גדול", י"ד נחה אחרי קמצן לכינוי הנסתור ועוד.

בדיבור העשيري והאהרון דין אליהו בחור "בבאו רמולות שתבא בהן ה"א בסוף חסר או מלא", ומגיע לדzon בפועל העבר לנוכח. ואלה דבריו:

התו היא התה"ז הקמוץ המשורה על יחיד נמצא בסוף העברי [=צורות עבר לנוסח] כמו "זְקָרֵשׁ וְזָקָרֶת וְזָאַלְתָּ" (דברים יג, טו) ודומיהם וובם בחסרון ה"א מפני רבוי ויש מעתים נכתבים עם ה"א כמו "עֲרָפָה בָּהּ" (בראשית כא, כג) "עֲרָפָה בְּרִית עֲבָדָךְ" (תהלים פט, מ), "זְרַבִּי הַסְּפָנְתָּה" (תהלים קלט, ג) ודמייהן. ותמיד נמסר עליהם מלא הא. אבל על חסרי ה"א לא נמסר עליהם חסר ה"א לעולם חוץ על מלת נחת נמסר "כְּט חסרים ה"א". ויש לשאול מה דאו על כהה למנות החסרי מזאת המלה מכל שאר חסרי ה"א אשר רבו והלא הן המרובים והי' להם למנות כל נחת נחת המלאין שהן המועטין. ויש לומר לפי שהתו נדגשת בדגש חזק שהרי היא אחר תנועה קטנה ואין דין הוגש החזק להיות בסוף התייבה כמו כל שאר נחת נחתה חוץ מן כ"ט³⁹ וכן "זְהַמֵּת אֶת קָעֵם" (במדבר יד, טו) "לְשֹׁתִית יְזַדְּרוֹךְ זְמַפָּה" (חזקאל כח, ח) "שְׂפָה עֲנוֹמָתִינוּ לְנַגְּדָךְ" (תהלים צ, ח) ודמייהן, וזה דוקא בפעלים שאין שלמים (לחותות וראשונות, הריבור העシリ, דפוס זולצברג,

דף ע"ב)

בשאלו של המחבר יש עמידות מסוימת: "מה ראו [...] למנות החסרי מזאת המלה מכל שאר חסרי ה"א אשר רבו והלא הן המרובים והי' להם למנות כל נחת נחתה המלאין שהן המועטין". אם הקביעות על המרובים והמעטין מתייחסות לפעלים הכתובים בלבד, הרי הן שגויות, שהרי כבר ציינתי כי מספן של ההיירות בעלות נחת נחתה בלבד, והוא יותר מכפליים מהყילות הכתוב החסר. נראה אפוא שהשואל מתחכוון לכל צורות הפועל לנוכח. גישתו השיטתית של המחבר בספרו היא כי המסורה מונה את צורות הכתוב החריגות מבחינה דקדוקית, והן בדרך כלל המיעוט, וכך הוא מצפה שתנהגו גם כאן.

גם תשובהו של אליהו בחור מתאימה לשיטתו. הוא טוען כי הפועל נחת שיין לקטגוריה דקדוקית מיוחדת, שהיא שליט דוקא הכתוב המלא. קטgorיה זו היא פועל עבר נסתור המסתתר בתמי"ז דגשוה, והכתב הרואי בקטגוריה זו הוא דוקא הכתוב המלא, שהרי "אין דין הדגש חזק להיות בסוף התייבה". להוכחת דבריו מביא

39. הינו, כל נחתה-זנתה הנכתבים בכתב מלא ה"א.

המחבר צורות פועל נוספת השיכוכה לקטגוריה זו (זהמתה, זמתה, שמה), ומראה שהכתב שלחן מלא ה"א. בפרק זו מזכיר אליהו בחור למסורת דקדוקית רבתה ורוחבה. אולם אפשר לחלוק על דבריו ולהסביר את גישתה של המסורה גם מנוקודה מבט קונקרטי-מקומית: בכל מילה המסורה מונה את המועט. זו למעשה דרכו של שמואל בן יעקב בכ"ל, והיא נראית לי מכוונת להסביר דרך המסורה יותר מדרכו של אליהו בחור. למעשה של דבר, אליהו בחור מפשט את הבדיקה בין שתי שאלוות. השאלה היא שאלת הכתב המקראי גוף: מדוע הוא מלא במרקם מסוימים וחסר במרקם אחרים. בעת הדיון בשאלת הבדיקה בין מבני דקדוקיים שונים. לא כן הדבר בשאלת השניה העוסקת בדרכם של בעלי המסורה: מדוע מנו במרקם מסוימים את המלאים ובמרקם אחרים את החסרים. בעת הדיון בשאלת זאת יש לזכור כי העזרות המסורה באו לשמר את כתיב המקרא ולא לקובע אותו. כתיב המקרא הוא לדידם בחזקתו נתון, והם לא באו אלא למצוא דרך הולמת ונוחה לתיאורו. אין כל תמה בכך שכחו למנות את היירות נחת-זנתה בכתיב חסר, שמשמעותו ממקובלותיה בעלות הכתב המלא.

דרשות המסורה בחלק ג' של הנפתחה למאמר זה הובאו חמיש דרישות שנרשמו בהערות המסורה של כ"י⁴⁰. שלוש דרישות יש זיקה כלשהי לענייני המסורה: האחת דרישת את הכתב (הע"מ 31) ושתיים עוסקים בניסוחים חריגיים בקטעים הדומים של קרבות הנשיינים (הע"מ 33–34; חריגות כאלה הן עניינה של המסורה המשווה). שתי דרישות נוספות עוסקות בעניינים שזיקתם למסורת קולשה ביותר (הע"מ 32, 35).

עצם התופעה של דרישות הכלולות בהערות מסורה אינה יוצאת דופן, אפילו בכתור ארם צובה יש כדוגמתן;⁴¹ אולם הדרישות הבאות כאן הן מיוירות ואינן

במסורת הגROLה של ה"כתור" מצאתי שיש העזרות מסורה שכ韓ן דרישות, וכולן בספר כתובים:⁴⁰ ארבע בדרכי הימים, אחת בתמלחים ואחת באיבוק. שלוש דרישות מבוססות על ההבדל בין שניים או שלושה פסוקים דומים, ושלוש דרישות אחרות מבוססות על צורה יוצאת דופן במרקם. דה"ב כה, כג: "אמץיהו נחתף וחוזר, צדקתו נחתף ולא חוזר"; דה"ב לב, בט: "הראשון לרבי היה ופוגם נחתף ואבד, והשני לרבי היה ורבה ופרץ"; דה"ב לג, כ: "שמואל הצדיק [...]" להודיע כי כל ישראל קבורו [...]. מנשה אנשי ביתו קבורו"; דה"ב לג, ג: "[...]" לעילום מיזהר בכל המקרא, ולמה נחתף, שהוא התגניהם [...]; תה' קיט, קכט: "כל אלף ביתך ובא איתך בכל פסוק אמרה ודיבור וכו' ברמן פסוק חד [...] ולמה"; אירוב ח, ח: "...[...]" כי הדור הראשון לא נכללו כל המצות שבתורה והוא מהדור מצות הרבה בין ה"א מזוחם במרקם, כי עבר נסתור המסתתר בתמי"ז דגשוה, והכתב הרואי בקטגוריה זו הוא דוקא הכתוב המלא, שהרי "אין דין הדגש חזק להיות בסוף התייבה". להוכחת דבריו מביא ירושלים חז"ק, עמ' סב-סג.

זיהו על מילוי מקומם אחר. במיווח יש לציין את ההערה העוסקת באחרון הטומך ידו על השער המשתלה (הע"מ 32). מסקנותיו של הדרשן כי "כל סמיכה שבתורה ביד אחת" מנוגדת להלכה, ואפשר שמקורה הוא קראי.

מילות הפשטה
המסורת נהוגת להשתמש במילוט הפשטה כשהיא רוצה לצרף מילים שונות משורש אחד. מילת הפשטה היא בדרך כלל שם פעולה, לרוב במשקל קטילה. לעיתים לשימושו גוזר המסרן שם פעולה שאין משמש בלשון כלל.⁴¹ ואלה מילוטה הפשטה שמצוותי בהערות מסורה בכ"י ל^ט:
נעידה *שְׁמָה ה' (שםות כת, מב); עיטה *לְכֶם ב' (שם); שריתה *בְּם ג' (במדבר ד, יב); חיטה ועשה ח' (במדבר ה, ז).

בהערה הראשונה משמש שם הפעולה "נעידה" על פי "ונועדות" שבפסקוק הראשון שהובא בה, וכן הניתן הופכת לכיבול אות שורש; לשון זו כוללת את לשונות איעד שבארבעת הפסוקים האחרים. ההערה השנייה אינה כוללת את הפסוק שנאמר בו "ונועדות", ועל כן מילת הפשטה היא "נעידה".
בחערת מסורה נוספת, שתובא כאן בשלמותה, משתמש המסרן במילוט הפשטה כשהוא בא להבדיל בין שתי משמעותות של מילה אחת:⁴²

מ"ג ויקרא כה, מט: **השִׁגָּה** ל'. וכל לשון גייעה כת' שנ' כמות לא נשוג דיהנותן (שמעאל ב א, נב) וכל לשון מisha כת' סמרק בגון לא נסוג (תhalim מד, יט).

41. על מילוט הפשטה ראה: ד' לייאנס, "מלות-הפשטה במסורה הטברנית: רקט העורות מכ"י לונדון", מ' ברישר ואחרים (עורכים), עוני מקרה ופרשנות, ג (ספר זיכרון למשה גושן-גותשטיין), רמתגן תשנ"ג, עמ' 231-265.

42. יש לזכור לכך את הע"מ 5 שבה מכחין המסרן בין "לשון דחיליה" לבין "לשון ראייה". את המונח הראשון הוא יוצר מושרש בארמית!

רשימת קיצוריים

- א. **רשימת כתבי-היד וסימניות**
- א - כתר ארם צובה, רוב התנ"ז
 - ד - דפוס 'מקראות גדולות' ונ齊יה רפ"ד-רפ"ו, תנ"ז שלם B19A
 - ל - כ"י לנינגרד (סנט-פטרסבורג, ספרייה לאומית: סימנו היין: T17)
 - ל^ט - כ"י לנינגרד, פירקוביץ' B10, רוב התורה (סימנו היין: T14)
 - לט - כ"י להמן, תורה, שמואל בן יעקב (לשעבר קהיר, גותהיל 14)
 - לט^ט - כ"י לנינגרד, פירקוביץ' CI EVR II (ניר), תורה עם תרגום רס"ג
 - ק^ט - כ"י להמן, נביים, שמואל בן יעקב (לשעבר קהיר, גותהיל 27)
 - ק^ט - כ"י קمبرידג' Add. 1753
 - ש - כ"י ירושלים 5702 Heb. 24^ט (לשעבר שwon 507), תורה T19-كونטרס מסורה מאוסף פירקוביץ'
 - ונדפס אצל ג"ב, ג, עמ' 310-326 (סימנו ביום אינו ידוע לו)

- ב. **רשימת קיצוריים בביבליוגרפיה**
- ג"ב = כ"ר גינצברג, המסורה על פי כתבי-יד עתיקים, לונדון 1885 (ירושלים)
תשלא"א [ד"צ])
דקה"ט-בבו"ש = אהרון בן-אשר, ספרDKDOK הטעמים, מהדורות י' בר וה' שטראך,
לייציג הרל"ט (ירושלים תש"ל [ד"צ])
מ"ג = מסורה גדולה
מחברת מנחם = מ' בן סרוק, מחברת מנחם, מהדורות פיליפובסקי, לונדון ואדינבורו A. Saenz-Badillo, Menahem ben תרי"ד (המחברת יצאה גם במדורות בדיוט: Jacob Saruq, Mahberet, Grabada 1986
מ"ק = מסורה קטנה

נספח: מבחר הערות מסורתה בכ"י ל-

א. הערות דקדוקיות
1. בראשית יא, יט פלג, הכל, ארץ
אם ייחו סמכים פתוחים ואם ייחו מכרתים קمز ⁴³
והכל הביא להתו והכל כחי כלתי וחיה פלג אחריו: וילוד את פלג: ארץ ארץ ארץ:
2. בראשית לא, כו [] אתין חס' וו כמו מלכיות חניות כשכיות וכל הדומה להן ⁴⁴

בראשית ד, ד ישעה מט, יט
בראשית יא, טז
ירמיהו כב, כט

שמות ב, כ שמות ב, כ מלכים ב יט, יג איוב כ, ז מיכה ז, י איוב יד, י שמות ה, יב ירמיהו כג, כח שמות יד, לא שמות יד, לא מלכים ב יז, כח שמות כד, י
[3] [4] [5]
בנתהון דמלכיה דמלכים אתגלו ובהתו ומתין בכתיב' ואין ואיה ואין כי העיקר אין איה איכה: ⁴⁵
*לעטבו ב' לקש קש לתבן מה לתבן את הבר: ואין לו מכרת קמצ' ולא סמוך צרי: ⁴⁶
ויראו ⁴⁷ כל לשון דחיללה גיעיה כਮות ניראו העם אין ייראו כל לשון ראה חתר ויראו את אלהי ישראל:

* סימני הניקוד הבאים כאן מועתקים מכתבי-היד חוץ ממילימ' המסתונגו בכוכבית. מראה המקומות הראשונים בכל הערה הוא הפטוק בתורה שהערת המסורה נמסרה עליו.

.45. הערה המסורה שוחבה בראש הדברים מונת המש היקורות של איז'ו, ואינו מונת בחן סימן זיכרון בארכית (מקבילות: מ"ג-ל"ם כאן; ג"ב, סעיף א' 341; מ"ג-א מל"ב יט, יג; מ"ג-ל מ"י ז). המשון מוסיף העירה לא ברורה על "העיקר" אי. ככל הנראה העירה זו מובוסת על דברי מנהם בשורש זהה: "אי' כמו איה ואינה איכה – בר' ג, ט? ואין וכל הנראה הוושפע ממנה המשון, המשון "פתח" מכון פה לסוגול. אין להוכיח מכאן שמקור הדברים במסורת הלשון הבליטית (שהא אין הבחנה בין פתח לסוגול), שהרי גם במקרים מסוימים מתייחסים לעתים לסוגול כמקבלי פתח. גם בפרק דקדוק המסורה שבסוף כי' ל' הטברניים מתויחסים בינם יעקב, מהדורות צילום, ירושלים: מקור [ח"ד] עמ' 311, קטע מס' 46) שכחטו שמואל בין יעקב, מהדורות צילום, ירושלים: מקור [ח"ד] עמ' 311, קטע מס' 46) מובא הינגור בין ארץ-סמו' ובין ארץ-מכרות, ונאמר בפירוש כי' שלוש נקודות היא פתחה קטנה" (ראה: דקה ט-בו"ש, סעיף 37).

.46. המשון מעיר כי צורת הפסיק של פקן שווה לאותה ההקשר (שלא כמו במילים ילה, עבד שהאות הראשונה בצורת הפסיק של חלון קומוצה), וגם צורת הנסמן שווה לצורה הנפרדר (שלא כמו המילה נדר, למשל, שצורת הנסמן שלה בסוגול). יש להעיר כי צורת הנסמן של פקן אינה נקנית במקרא (ושמא מצאה המשון באירוב מא, יט: אין חשב לתבן בזיל).

.47. הערה זו היא על גבול המסורה והדקוק (יש כדוגמתה גם ב"כדר", כגון העירה על ישנו במ"ג-א מש' ד, טז). היא קבועה כי תיבת ניראו שמשמעה פחד (כלומר, שורשה יר"א) נקראה בגעיה, ככלומר בהארצת ההגיה של תנועת החיריק, ואילו כאשר משמעה ראייה המשון לא ראה בחן סתירה לכלל שקבע ("וכל הדומה להן"), לנראה משום שמליל הכתב או מתאים לקרי.

.44. הערה המסורה, הקטועה במחילה, עוסקת במילימ' המסתויימות בתנועה ט ואחריה הסויימת יוזת, וקובעת כי הכתב לעולם חסר. לדוגמאות המפורדות כאן אפשר להוסיפה את תיבות הראיות (אס' ב, ט). בשתי מילימ' נוספות יש כתיב וקרוי: עשוות (עשויות קרוי – שם'A כת, יח), נתנות (נטויות קרוי – ישי' ג, טז). המילים האלה אינן יכולות כובן להיחסם "חס' וו", אך המשון לא ראה בחן סתירה לכלל שקבע ("וכל הדומה להן"), לנראה משום שמליל הכתב או מתאים לקרי.

שמות לט, לב

תחלים לט, יב
שמעאל ב, טז [דברי
הימים א טו, כט]

12. ותכל לי
חתך ממנה ה' ותכללה
ונתקם – ותמסה :
ונתכו לו – ותבזהו :
ונען

הרוי דרכיהם לכל אחד ואחד חק⁵⁵

13. כל לשון שיש
אם יהיה באות השני יהיה בשתי נקודות
כמו שמשן צל
יש-עגולות צל
ושש שנים
ואם יהיה הטעם באות הראשונות
יהיה בשלוש נקודות
כמו ש-גנה שני⁵⁶

55. נראה שהמסרון מכון לניקוד השונה של התהיין בכל אחת שלוש הדוגמאות (בצרי, בסגול
ובחריק). המסרון קבוע כי בשלושת הפעלים (שם צורות עתיד מוקזר מגורת ל') "נחתך"
הה'A' שהוא ראוי להיות בסופם. צורות הפועל ה"מושחות" שהוא מצב שלושת הפעלים
כולם בבניין קל אף שהפועל ותקם שייך לבניין הפעיל.

56. והוא המקום היחיד שהmillion "ש'" מוקפת לתיבה המוטעת בראשה ("הטעם באות הראשונות").
וالمיקום היחיד שבו היא נקדוה בסגול. בនיסוח הניסיבות ההפוכות, "אם יהיה באות השני",
הכוונה לנראתה שההטעמה באות השנייה או אחוריו שהרי בדוגמאות המובאות פה ההטעמה
היא באות השלישייה. הכלל המובאפה זה כל דקדוקי התקף בדרך כלל גם במיללים אחוריות
(מיללים בנوت הבראה אחת, כגון לב, שם, שנ, הו, וכן מיללים ארוכות יותר): כאשר הן מוקפות
למילה המוטעתה במאשה ניקודן סגול, ואילו כאשר הן מוקפות למילה שאינה מוטעתה
בראשה ניקודן ציר. הערת המסורה שלנו מתיחסת רק למילה "ש'", ולזכור זה היה די לציין
את הפסוק הבוגד שהוא נקדודה בו בסגול. העובדה שהמסרון לא עשה כך מורה שהוא היכיר את
הכלל בהיקפו הרחב. ואכן, הכלל הזה מופיע בפרק דקדוק המסורה שבסוף כי לכתורתה
סימן שלוש נקודות ושתי נקודות" (קטע מס' 50 [עמ' 312 במחזורת האצלות]). הקטע דין
במקורה שהתייחס הסוכה מוטעתת באות הראשונות או "יהיה בינויהם שוא" (כגון שם-בן).
אולם המקרה המנוגד שם הוא כאשר המילה והראשונה אינה מוקפת כלל, ואין כתירותו
למקורה שהוא מוקפת להיבת המוטעתה בהבראה השניתה. מקרה זה, "כאשר יעבור הטעם מן
האות הראשונות", מובא בניסוח אחר של הכלל בכ"י 19 A (ג"ב, ג, עמ' 325, סעיף 33).

ויקרא כג, יא, טו, טז
דברי הימים א כט, כא

14. *מפחיתה
כל דסמין להיפתח כמות
השבת
למחזרת הימים:
אגג
כל דסמין למם פתח⁵⁷

15. לבית⁵⁸
כל סמוך לבית
כמהות לבית אבותם
לבית אבותיהם:
ולכל אתנהן וסופה פסוק לבית
ב"מ ויעש לביות:

16. במדבר א, מו
כל קרייה התחפקרו
במ"א התחפקרו

ובני ישראל התחפקרו וככללו
ולכל וידבר התחפקרו
התחפקרו קמצ' בין שני שוויות ושווא בין שני קומותות:

במדבר א, לח ועוד
דברי הימים א ט, ט ועוד
מלכים א, ד
שופטים כ, טו, יז

מלכים א, כ, כז
במדבר א, מו ועוד
התחפקרו קמצ'

"ש'", המילה "יש" בשתי צורות הניקוד שלה נקרית פעמים רבות במקרא (90 היקורות: 32
בignum לועת 58 בצייר), והתייאור על פי הברה המוטעתת הוא כלל הסכוני לティיר תפוצת
של שני הצורות.

57. המסורה קובעת את ניקוד הברהה האחורונה בamilim "ממחזרת", "אגג" על פי האות שבראש
המילה הבאה אחריהם: אם המילה שאחורי "ממחזרת" פותחת בה"A", תנקוד הר"ש בפתח, ואם
לא – בקמן; אם המילה שאחורי "אגג" פותחת במ"מ תנקוד הגימ"ל בפתח, ואם לא – בקמן.
הכללים נכונים במקרא בלבד הorigins, אלם בשני המקדים הבלתי באות הטעפת הדא כבעט
מקורות מבחינה דקדוקית (ובכל זאת אין מה קוריות גמורה: אחרי ממחזרת בנסמן שנייקודו
פתח בא בדרך כלל שם הפותח בה"A" הידיעה, ואילו אחרי צורה הנפרדר שכחיה ו/or ההיפוך;
הצירוף "אגג מלך עמלק" שכיח במקרא, והשם אגג בא שם במעמוד של הקשר וניקודו
פתח).

58. תחילה קובעת המסורה כי צורת הנסמן היא לעולם לבייה, ואחר כך היא קובעת כי באנתחטה
בדקה"ט-בו"ש, סעיף 40 יצורך מהדרירים נוסח חדש משלhum על פי שני המקורות האלה. נעיר
עד כי במ"ג-א איוב ט, לג באה הערת מוטעתה בעניין זה העוסקת בתיביה אחת בלבד: "כל יש
שבמקרא אם יפסיק בשתי נקודות יהיה ולא הקף ונשען טעמו על האות הראשונות מן הטעפה
יהיה בשלוש נקודות ממש" (כהה, יד)." אולם בנגיגו לטופצתה המוטעת של המילה

17. מה יצוה ל'	וכל מה דסמייך יוד פתח והוא בשוא רפה ⁵⁹ כמוות מה יצוה מה יזכיר: וכן כל [ש] לרפ' כמות шибלים בר מן חד ביום שזכיר בה:
18. אחד ⁶⁰	כל לשון זכר אחד קמ' כמהות אחד וששים אחד מן הנערים האיש אחד יחתא: ולל לשון נקבה אחת מדה אחת חקה אחת וככשה אחת:
19. בזונו זאי דגש	בי העקר בזוננו ובזנו בזנה תבו לך שארית עמי יבוזם
20. שטה פתח	הכל הנ מסר פה הוא בגבול המוסר והדוקוריק, ונראה שהוא יצרתו של שמואל בן עקיב. הוא קובע ש"ז שוואות שאחריו המילה "מה" או אחרי אות השימוש שי"ן תהייה רפה פרט להרגיל אחד. מספר הפסוקים שהכלל מתייחס אליהם מצומצם (שבעה פסוקים שבאה בהם המילה "מה": בם, ט, ח; שפ' ז, יא; יי', טו; חב' ב, א; מה' פד, ב; פה, ט; ושלשה פסוקים שבהם שי"ן הזיקה). ובכל זאת לפי נוסחנו שניים מן המקרים אינם מתאימים לכל שנקבע פה, והי"ז בהם דגושה: מה-יזידות (תה' פד, ב), שיחננו (שם כג, ב).
21. כל מלה יהיה אחריתה ח'יע'	המן בא להביע פה על התופעה הדוקוריקת של קיום זורת אחד בזכר וכגdot אחת בנקבה (זרות נפרד קМОזה בזכר לעומת זורת נפרד בנקבה בפתח). הממן מתעלם מה מצורה הננסך אתה"ר (בזכר) וכן מצורה ההפקס אחת (בנקבה). נקודת ההשערה היא אפוא דוקוריקת מובהקת, והיא מנוגדת לדרכן של העורות המוסרות, המתעלמות מן הבדיקות הדוקוריקיות ומתרכחות בחומצות אחד-אותך ובהתופצות אחת-אחת.

הערות מסורה בענייני דקדוק	61. הפסוקים הנזכרים פה אין מקורות ב"מחברות מנחים", ומכאן שההערה היא העשו דקדוקית וכנראה יצירתו של המסרן. הוא בא להסביר את הדges בפועל בזונו, ואומר כי הצורה המקורית הצפואה פה היא בזוננו נשתי ז"נימ. שאר הפסוקים באים להוכיח כי בכל מקום שבאה לשון ביה, בא דges באות זי"ן, ומכאן שהשורש מכל ככגול זי"ן ברגש. יש לשים לב לתפיסה הדקוריקת המובעת בדברי המסרן וכן לשימושו המוחדר בכמה מונחים: "עיקר" במשמעות "צחורה היסטורית הצפואה"; "היסוד הדges" – שושן שאחת מאותיותו דגושה (כפליה); "קבחן?" – "צחורה פועל נטה?" (כתב-ידי מוטושטש, וכמה מן המילים קרייטן מסופקת). 62. ציריך להיות ארגן.
דברים יא, לא	ונבזה בהם עד אoor הבקר בשביל כי היסוד הדges והקבוץ בזוננו? דges: ⁶¹
זכריה ח, טז	20. כל לשון שפט, משפט אם יהיה שני אחות? תתקדם על פי תהיה דges כמות המשפטים משפט במשפט ואם תתקדם על פי אחת תהיה רפי? כמות שפטו בשעריכם משפט
דברים כב, ב	21. אסף לשון ציווי ואספותו אסף נתיחה ובמשקלו אסמן אל הכהנים אסף – אפפוני מים איגר – איגר בקץ איגר ⁶² – אם תארגי אזר – אזר נא [גבר] אזר – אין אנס אחו – לאחו בככנות:
דברים כב, כא	22. שטה פתח כל מלה יהיה אחריתה ח'יע'
דברים כב, כא	פֶּהֶח בֵּית אֲבִיה בְּנָה
בראשית לד, נד ועוד	

בראשית כז, כת ועדור

אורק⁶⁵

משלִי כה, טז

אםך

דברים ב, ז

בר מן חד

בראשית ג, יד

דבש מצאת אכל דין
והיה שבילו רפי⁶⁶ כמות

ידך

חיק

קי יד יד כויל' משקל אחד:⁶⁷

שמות ב, ט

ב. הסברים דקדוקיים לכתיב מלא וחסר

25. היליכי ל' ומלי' דמל'

כי אנון חן ב' תיבות

ועברם תיבה אחת כי לכי

כגון ירוש-לים

ויהי בשלם סכו:⁶⁸

שמות כה, ה

26. *ניעות חס'

בשביל שעיקרו ער...

שמות כה, כד

27. *לעמתה

שמואל ב טז, יג

*לעמתו

שמות כה, לג ועדור

כויל' חס'

בשביל שעקרים עם...

65. צורה זו באה פעמים במקרא (תה' ל, יג; אוב מ, יד), אך בשני הפסוקים האלה הכה"ף דגושא

שלא כנאמר פה. מלבד זאת, הכלל זה מוגבל לשמות, ובאמת איןנו שכן כלל לפעלם. נוראה

אפוא שאריך להיות: הוזק (תה' קמה, ה; משל ה, ט).

כלומר, הצורה הרואה למילה "זיך" הייתה בכ"ף רפה. המילה "שביל" משמשת פה בהוראה

מיוחדת.

66. נראה שאין פה עדות לחילופי קמן ופתח בפי המוסרן. כל אחת מן המילים באה להעתים בפתח

ולעתים בקמץ (ק. י' בפסק: יך בסנסך), ועל כן המסתור רואה אותן כ"משקל אחד" ומה

מודיע שונה "דר" בנטיתחה מן היתר.

67. חשוב לציין כי תפיסת דקדוקית זו מנוגדת לתפיסתו של מנהם, מחברת מנהם, ער' "אראל",

המזכיר ב"מילימ נחלקות" ורק במרקחה של כינויים – כי אם תום אחורית המלה והכללית יסודתה

ישארו אותיות המלוכה והיו למלה".

בראשית לד, כה ועדור

בראשית מג, טז ועדור

שםות כו, יז ועדור

שופטים טו, ח ועדור

שופטים ה, ל

בטה

טבה

[רו]ח ?

אלע

סלא

צבע

כלון דורך אחד

אם יהיה בשתי נקודות או בשלוש נקודות

ומצח אשה:⁶³

23. כל ח'ע' בתוך המלה

פעם יפתח ופעם לא יפתח⁶⁴ כמוות

נעורה בתולה

רעמך בגל[גלו]

כחשי

גהלי אש

וכמותןفتح:

מזעפו

לעגמ

בעלה

לחמי

הוּדו נחרו

לקמק:

דברים כב, כג

דברים כב, כג

תהלים עז, יט

איוב טז, ח

ויקרא טז, יב ועדור

יונה א, טו

הורשע ז, טז

דברים כד, ד ועדור

במדבר כח, ב ועדור

איוב לט, כ

שמות כג, כה ועדור

24. כל השמות שאחריתה ד' רפיין כמוות

הטנא מיד

י' אלהין

ביחיך

חזריך

63. הכלל הנקבע כאן הוא שככל מבנה סגולי המסתויים בח'ע' או בעין' תבואו בסופו תנועתفتح (ולא תנועת סגול); והגוניה שלפניה יוללה להיות סגול או צייר, וmobotot פה כמה ודגםאות שבחן סגול ויזוגמה אחת שכבה צירוי (ויש עוד הרבה במקרא, כגון פזון, גצת, גפתה, גזע, שפער, תשע).

64. המסתור מצבע כאן על תופעת ההחיתפות של ח'ע' ועיין' שוואיות (בנטיתת הסגוליות), אך איןנו מציב כלל מתי חלה ההחיתפות ומתי אינה חלה.

- במדבר ז. 33. בכל הקרבנות כתוב קרבנו בר מן יום [הראשון שהוא קרבן] נחשות קרבנו שהוא וקרבנו למה הוסיף וו. מלמד שבאותו היום נתחדשו ששה דברים לכך הוסיף וקרבנו ונתקיימת⁷³ לאיש האלים:
- במדבר ז. 34. בכל הקרבנות כתוב קרבנו בימי' יום שני שהוא קרבן נתנאל בן צווער נשיא יששכר שהוא הקרב את קרבנו למה הוסיף הי אלא להודיעך שהיה שבתו שלישכבר בעל תורה הרובה התורה היא חמשה ספרים:
- במדבר ז, סא. 35. קרבנו קערת כסף אחת כנגד עדת ישראל שנק' אחת שלשים ומאה כנגד לו כריתות. נשתייר[ו] צ[ד] כנגד צ' קללות שבמשנה תורה כדי להעבירם מעלהיהם ודי' כנגד [ד] מלכיות להעבירות מזוק אחד כסף כנגד תורה שהיא אחת שבעים שקלים כנגד שבעים אמות.

הכרל בין הסمية על השער ביום הכהנים לשאר הסミニות (תורת כהנים, פרשת אהרי מות, פרשתא ד, הלכה ד; משנה וबבלי, מנחות זג עב'; רמב"ם, משנה תורה הלכות מעשה הקרבנות ג, יג). האם באהה הדרשה הזאת מקורה קראי?

.73. שים לב לזרות הבינוני בתפקיד הפתוחת בנו"ן.

74. *קצומתי ב' דכתיב קצוטה ר' יהיו הכהנים פרשי בתה' על שני קצוטהו חבר לקוחמן המכרת קצות:
30. *ירוק ג' ב' חס' וחד מל' וכי יrok⁶⁹ הזה בטהור ואביה ירכ' יrok בפניה ואחר כל יrok להפריד מלשון ריד⁷⁰:
- ג. דרישות המוסורה 31. *ולכחן ג' ולכחן מדין והיה לי לאב ולכחן והיה לנו: וכל לשון כהנה חס' [בין] אהרן ובין אמות העולם והנותן לו עלילה בשביל אליה שנсталק מן העולם⁷¹:
32. ויקרא טז, כא כל סמicha שבתורה ביד אחת בלבד ב"מ סמicha שלשעדי יום כפורים מלן בשתי ידים אחת לפשעים ואחת לחטאים:⁷²
69. צריך להיות ירכ' (בכתב חסר).
70. המשرون קבוע כאן כי הכתב המלא בסיסוק השלישי בא כדי להבדילו משני הפסוקים הראשונים שהרי משמעו צבע ולא לשון ריר. ב"מחברות מנחם" הצבע ירכ' שורשו ירכ' ו"לשון ריר" שורשו ר'ק. המשtron לא הילך פה אחרי ה"מחברות", אלא הוסיף פירוש מיילוני לקביעה הטכנית של המוסורה בענין מלא וחסר (ראה מקבילה להעתרת המוסורה דבאפה פה ב: ג'ב 632).
71. הכוונה אינה ברורה. "הנותן לו עלילה" הוא כנראהagini לדרשנים שיטשו להסביר את הכתוב החסר שבמיללה. אולי הקשר לאלהו הנביא אינו ברור (אולי רומו ל"ברית כהנתן עולם" שהובטהה לפינחס, הוא אלהו?).
72. האמור כאן מנוגד לדעת חז"ל, שזו בנה אב לכל הסミニות שיהיו בשתי ידים", ככלומר אין